

Дубравська Н.М.,
к.психол.н., доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
Житомирського державного університету імені Івана Франка,
Рябчук А., студентка 2 курсу ННІ педагогіки

Психологічні особливості розвитку критичного мислення молодших школярів

В умовах національного відродження України і створення національної демократичної держави важливе значення має виховання людей, які мислять самостійно і творчо, людей, які б мали можливість критично осмислювати факти і події навколишньої дійсності, які б вносили нові ідеї в усі сфери життя суспільства, були б вільними від конформізму і догматизму. Однією з причин гальмування демократичного розвитку суспільства є те, що значна частина людей не готова до свідомої участі в цьому процесі, не здатна самостійно і критично осмислювати труднощі реального життя. Від наявності чи відсутності вищезгаданих рис залежить певною мірою майбутнє суспільства. Критичне мислення, в цьому плані, є не тільки наслідком демократичного способу життя, але і чинником його формування.

Під критичним мисленням слід розуміти процес розгляду ідей з багатьох точок зору, відповідно до їх змістових зв'язків, порівняння їх з іншими ідеями. Критичне мислення є антиподом догматичному. Воно піднімає особу до рівня Людини, якою не можна маніпулювати, яка не боїться мислити, оцінювати, порівнювати. Тому розвиток критичного мислення потрібен не тільки самій особистості, а є незаперечною умовою суспільного прогресу.

Виходячи з цих положень, ми бачимо актуальність проблеми у тому, що перед сучасною школою постає завдання виховати людину незалежну, вільну, здатну самостійно осмислювати явища навколишньої дійсності, відстоювати свою власну думку перед будь-ким і будь-де. Цілком зрозуміло,

що підвалини цих якостей повинні закладатися в школі з перших років навчання дітей, а потім продовжувати розвиватися у вищому навчальному закладі.

Сучасна школа покликана виробити в кожного учня звичку активно брати участь у вирішенні важливих питань життя колективу, вміння формувати, висловлювати і відстоювати свою думку, поважати думку інших людей. Сучасні школярі мають жити в умовах демократії. Готувати молодь до життя в таких умовах неможливо шляхом бездумного засвоєння встановлених істин. Творчих педагогів хвилює проблема "мовчання школярів", їх байдужість чи невміння інколи висловитись з приводу висвітлення власних суджень, визначення власного ставлення до них. Одним з варіантів вирішення даної проблеми є наявність у школярів критичного мислення.

Критичне мислення – здатність людини (природна або вихована) до самостійної оцінки явищ оточуючої дійсності, наукових знань, думок і тверджень інших людей, вміння бачити їх позитивні та негативні сторони; прагнення до кращого, більш оптимального розв'язання проблеми.

Враховуючи, що в молодшому шкільному віці формуються важливі підвалини розвитку особистості, вважаємо за необхідне започаткувати формування цієї якості вже з молодшого шкільного віку. Аналіз досліджень вітчизняних та зарубіжних психологів та педагогів свідчить про можливості розвитку в цієї категорії учнів певних рис критичного мислення. Учні початкових класів доступні такі мислительні операції як: вміння самостійно здобувати знання, просуватися від конкретного до абстрактного, порівняння. Певні вікові обмеження – недостатність абстрактного мислення, наслідуваність, образність і т.п. – не можуть заважати цьому процесу.

Проблема розвитку в учнів критичного мислення розглядалася в роботах В.О.Сухомлинського, Ш.А.Амонашвілі, А.С.Байрамова. Вони ставили питання про розвиток вміння самостійно осмислювати навчальний матеріал, виконувати нестандартні завдання, робити власні висновки,

помічати помилки свої та інших. Це свідчить, що ці риси можна і необхідно розвивати в початкових класах. Ігнорування такого підходу значно ускладнює цю проблему в старших класах.

Критичне мислення учнів початкових класів характеризується певними ознаками, кожна з яких має свої прояви :

1. Незалежність мислення, відносна самотійність думок включає:
 - прагнення самотійно осмислювати навчальну та іншу інформацію;
 - активне висловлення власних думок щодо питань, які виникають на уроці;
 - відсутність боязні не погодитися з думкою класа, вчителя.
2. Опір до навіювання думок, зразків поведінки, вимог інших включає:
 - вміння помічати помилкові судження інших учнів;
 - вміння обстоювати власну думку;
 - прагнення до розуміння причин (мотивів) тих чи інших тверджень, вимог, висновків.
3. Критичне ставлення до себе, виявлення власних помилок та адекватне ставлення до них:
 - бачення власних помилок;
 - вміння адекватно оцінювати свої знання, якість вирішення навчальних завдань;
 - уважне сприйняття зауважень учителя, товаришів щодо своїх помилок та недоліків.
4. Пошукова спрямованість мислення, прагнення до знаходження кращих варіантів вирішення навчальних завдань:
 - наявність розумної долі сумнівів щодо будь-яких «єдиноправильних» рішень, висновків в процесі навчання;
 - намагання самому розібратися в правильності тих чи інших тверджень, висновків, рішень;

- прагнення знаходити кращі варіанти розв'язання навчальних завдань, внести щось «своє».

5. Вміння брати участь і діалоговій взаємодії:

- намагання аргументовано висловлювати свої думки;
- повага до думок та пропозицій партнерів;
- вміння співпрацювати з іншими для знаходження спільного рішення.

Розвиток критичного мислення, зокрема в учнів початкових класів, є складним процесом, який органічно пов'язаний з процесом їх навчання та життєдіяльністю.

Враховуючи, що головною метою праці вчителя є формування та розвиток критичного мислення молодших школярів в процесі навчання, ми пропонуємо кілька типів вправ, що сприяють розвитку в них цієї важливої якості. Їх можна застосувати при вивченні будь-якого навчального предмета. При цьому необхідно підкреслити:

- запровадження даних типів вправ може здійснюватись у традиційних формах навчання, а також під час виховних заходів;
- пропоновані типи вправ не є обов'язковим циклом, а є основою для творчого використання відповідно до конкретних умов, особливостей учнів та змісту навчального матеріалу.

Дані вправи спрямовані на розвиток в учнів вище згаданих ознак і виявів критичного мислення:

- Вправи з розвитку незалежності мислення, певної самостійності думок. Ці вправи спонукають учнів до вироблення творчого ставлення до будь-яких висновків, правил. Деякі з вправ спрямовані на самостійне осмислення матеріалу, допомагають замислитися «Чи справді це так?», дослідити факти, зрозуміти суть.

- Вправи для розвитку опірності до навіювання думок, зразків поведінки, вимог інших спонукають учнів до відстоювання власної думки, створюють ситуацію дискусії, зіткнення думок. виявити помилку і

судженнях, відповідях, вказати на неї і довести це спонукає вправа, де вчитель допускає помилки («Чи може помилятися вчитель?»).

- Вправи для вироблення критичного ставлення до себе, бачити свої помилки та адекватно ставитися до них сприяють розвитку таких умінь як: бачити позитивне і негативне не тільки в діях товаришів, а й у власних; порівнювати себе з іншими і реально оцінювати.

- Розвиток пошукової спрямованості мислення, прагнення до знаходження кращих варіантів вирішення навчальних завдань передбачає вправи, які ставлять дітей в реальну ситуацію пошуку. Не секрет, що учні початкових класів – фантазери. Інколи вони пропонують нестандартні виходи з ситуацій, які ми, дорослі, часто відкидаємо як нереальні. Вправа «Здивуй клас» вчить школярів самостійно працювати з додатковою літературою, дає можливість віднайти факт, який може заперечувати те, що раніше приймалося як незаперечне. Це, в свою чергу, дає можливість для розвитку розумового скепсису щодо існуючих правил, висновків, думок.

- Вправи на вміння брати участь у діалоговій взаємодії вчать учнів аргументовано виражати свої думки, співпрацювати в колективі. Ці вправи спрямовані на розвиток вміння оцінити своїх товаришів і себе, знайти спільні рішення з однокласниками.

При виконанні описаних вправ важливо, щоб учні і вчителі дотримувались певних правил, норм поведінки. Зокрема, йдеться про такі з них:

- вчитель має виступати в ролі розумного диригента, спрямовувати хід суперечки, в разі потреби допомагати учням.
- вчитель не повинен відразу висловлювати своє судження, але й не повинен усуватися від суперечки;
- поставивши деякі запитання, він допоможе учням правильно розв'язати завдання, навіть у складній ситуації;
- стихійні диспути треба підтримувати, а не припиняти словами «немає часу для дискусій», як це іноді буває на уроках.

Запропоновані типи вправ мають сприяти розвитку в учнів початкових класів не лише основ критичного мислення, але і багатьох інших рис особистості. Їх використання у навчанні дає можливість збагачувати світоглядну і моральну основу суджень, як окремої особистості, так і громадської думки учнівського колективу. За допомогою подібних вправ можна глибше осмислювати актуальні явища громадського, культурного, міжнародного життя, навчитися поважати власну думку, зрозуміти, що не завжди те, що висловлює більшість є істиною. Розвиток певних елементів критичного мислення в учнів початкових класів дає міцну основу і значно полегшує розвиток критичного мислення в середніх і старших класах.